

Chapter 4: On Economic Freedom

Dear Political Economic Digest Series participant,

Welcome to the fourth series of the Political Economic Digest. In the last series we discussed about private property rights. We discussed why secure private property rights were crucial for economic growth and development. We learned that lack of secured property rights is one of leading causes in keeping poor people poor. In this series, we'll be discussing about economic freedom and its role in the economic progress of a society. Among the three kinds of freedom-political, civil and economic, economic freedom is considered the most important freedom required for prosperity and it is one of the most ignored one in our context.

Economic Freedom is defined as: "The situation where people of a country are free: to trade with others, compete in markets, buy what they want, earn a living in a job they choose, keep what they earn, own things privately and securely."

The first reading is an introduction to economic freedom and its importance compiled by Samriddhi Foundation. It describes what is economic freedom and its components. It also contains an introduction to, "Economic Freedom of the World Report" and the history behind its creation.

The second reading is an article entitled "Nepal in the economic freedom report of 2015" where the author has explained the poor performance of Nepal in the various components of economic freedom and what Nepal could do to improve its performance.

Questions to think about:

1. Do you agree that economic freedom is essential for the development of any country? Had you heard about “Economic Freedom” before? If not, do you think people ought to hear more about it? How could we do that?
2. Nepal performs the worst in freedom from corruption, investment freedom and labor freedom among the components of economic freedom. Nepal is considered one among the countries that have the highest level of corruption, lowest foreign investment, and where firing an inefficient, incompetent worker is next to impossible? Do you agree with it? What can be done to improve the scenario?
3. Nepal now has a new constitution after going through a long phase of political transitions. Nepal’s economy still continues to perform poorly. One of the reasons may be not prioritizing economic agendas in the process of political transition (only political agendas). What do you think?
4. India started growing rapidly after it liberalized its economy during early 1990s and China after it liberalized its economy during late 1970s and early 1980s. Both countries continue to liberalize further and make more economic reforms. Our politicians, however, still eulogize the virtues of central planning and there is a hostile attitude towards liberalization of our economy. Why are our leaders or so-called intellectuals not learning from these countries at all?
5. The size of Nepal’s government relative to GDP is one of the largest in the world. Nepal’s annual budgets increase substantially every year. There is also a tendency to present annual budgets well beyond the expected revenue. Such a trend not only increases the size of the government but also increases government debt. What do you think will be the repercussions of expanding government budgets and programs on economic freedom?

Happy reading! If you are interested to further explore this issue, we have lots of texts and visuals on the subject at Political Economic Resource Center of Samriddhi. Feel free to drop by!

Note: Scroll below to find the readings!

आर्थिक स्वतन्त्रता: एक परिचय

विषय प्रवेश

संसार मध्ययुगीन अन्धकारको समयबाट अघि बढ्दै जाँदा क्रमशः पूर्णजागरणको क्रम प्रारम्भ भयो । यससँगै सुधारिंदै गएको उत्पादनपद्धति र त्यसले निम्त्याएको असीमित उत्पादनका कारण संसारभर नै व्यापारको विस्तार र स्थानीय घरेलु तथा साना परिणामको उत्पादनमा ह्रास आउने क्रम प्रारम्भ भयो । राज्य प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न भएर गरिने यो व्यापारको क्रम बाणिज्यवादका नामले प्रख्यात छ । बाणिज्यवादी प्रणालीमा नाफामूखी प्रवृत्ति प्रमुख रहने सन्दर्भमा उत्पादन क्षेत्रका कामदारहरूको ज्यालादर कम रहनु र श्रमको शोषणले चरम रूप लिनु अस्वभाविक थिएन । यस समयमा उत्पादन क्षेत्रका कामदारहरूको बढ्दो असन्तोषका कारण सामाजिक संरचना नै परिवर्तन हुने अवस्थाको पृष्ठभूमि तयार भइरहेको थियो । त्यसै समयमा देखिएका कम्युनिस्ट विचारक कार्ल मार्क्सले राज्यको केन्द्रीय व्यवस्थाबाट नियमन हुनेगरी सामूहिक उत्पादन र वितरणको आर्थिक व्यवस्थासम्बन्धी बहस आरम्भ गराए । यही आधारमा संसार नै समाजवाद र उदारवाद गरी दुई आर्थिक व्यवस्थाको पक्षधरतामा धुबीकृत हुनपुग्यो । तर समाजवादी आर्थिक व्यवस्था आफ्नो परीक्षणको छोटो अवधिमै आफ्नै आन्तरिक समस्यामा अल्मलिन पुग्यो । तत्कालिन समयको रुसमा यस व्यवस्थाको प्रथम प्रयोग आरम्भ भएको एक शताब्दी नबित्दै सोभियत सङ्घका रूपमा स्थापना भएको रसियन सङ्घ आर्थिक रूपमा पतन र भौगोलिक रूपमा विघटन हुन पुग्यो । साम्यवादले ल्याएको आर्थिक व्यवस्थाले जनताका आर्थिक आकांक्षाका साथै जीवनस्तर उकास्न नसकेपछि र सोभियत सङ्घको पतनले गर्दा आर्थिक व्यवस्थाको विकल्पका रूपमा संसारभरि नै सम्भावित अन्य आर्थिक व्यवस्थाहरूबारे अध्ययन, अनुसन्धान र खोजी गर्ने कार्यले द्रुत गति पायो । हुनत पहिलेदेखि नै यसरी सामूहिकता र राज्यको स्वामित्वमा रहेको पूँजीले आर्थिक उन्नती ल्याउन सक्दैन भन्नेहरू धेरै नै थिए । यस धारका विचारकहरूमा अष्ट्रियन विचारधाराका अर्थशास्त्रीहरू प्रमुख मानिन्छन् । फ्रडरिक ए. हाएकले युरोपमा दोस्रो विश्वयुद्धपश्चात् हावी भएको समाजवादी चिन्तनलाई लक्षित गरेर “दासत्वको बाटो” (द रोड टु सर्फडम) नामक किताब प्रकाशन गरे, जसले विश्वभर चर्चा पाउन सफल पनि भयो । गत दशकमा मात्र नोबेल पुरस्कारबाट सम्मानित मिल्टन फ्रिडम्यान जस्ता अर्थशास्त्रीहरूले पनि विकल्पको खोजी गर्दै आर्थिक क्षेत्रमा निकै प्रयोगहरू गरे । मिल्टन फ्रिडम्यानको सफल परीक्षणले त ल्याटिन अमेरिकामा रहेको चिली भन्ने देशलाई विकासोन्मुख देशबाट विकसित देशतर्फ नै उन्मुख गरायो ।

यसरी नयाँ आर्थिक व्यवस्थाबारेमा परीक्षण गर्ने निकै मुलुकहरूले आर्थिक क्षेत्रमा निकै सफलता पनि हासिल गरे । यद्यपि, सन् १९३० को दशकमा उदाएका लर्ड किन्सले विकास गरेको अर्थतन्त्रमा सरकारी हस्तक्षेपसम्बन्धी नीतिले पनि समयसमयमा आफ्नो उपस्थिति जनाउँदै आएको छ । विशेष रूपमा सन् २००७ देखि प्रारम्भ भएको विश्व आर्थिक मन्दीले गर्दा अहिलेको आर्थिक नीतिको लहर पुनः किन्सतर्फ फर्किरहेको अवस्था विद्यमान छ । धेरैल वर्तमानको विश्व आर्थिक मन्दीलाई बजार व्यवस्थाको असफलता भन्न रुचाए । तर, जर्ज डब्ल्यु. बुस अमेरिकाको राष्ट्रपति भएपछि उनले ल्याएका नीतिहरूतर्फ सायदै कसैको ध्यान गयो ? यसरी राजनीतिक अर्थशास्त्रमा समय समयमा उठ्ने बहस प्रायः सबै आर्थिक स्वतन्त्रतासँग गाँसिएका हुन्छन् । उसोभए प्रश्न उठ्छ - आर्थिक स्वतन्त्रता भनेको के हो त ?

आर्थिक स्वतन्त्रता भनेको के हो ?

समाजवादी अर्थव्यवस्था वा उदारवादी अर्थव्यवस्थामध्ये कुन आर्थिक व्यवस्था उपयुक्त हुन्छ भन्ने कुरामा विश्व नै दुई ध्रुवमा विभाजित र विवादमा अल्मलिइरहेको अवस्था विद्यमान थियो । तर सोभियत सङ्घको विघटन र समाजवादी अर्थव्यवस्थाले सर्वसाधारणको जीवनयापनलाई सरल र सहज बनाउन नसकिरहेको अवस्थामा विकासको गतिलाई अगाडि

बढाउनका लागि उदार अर्थव्यवस्थाको अपरिहार्यतालाई हृदयङ्गम गर्दै आर्थिक स्वतन्त्रताका अवधारणालाई अगाडि बढाइएको हो । कुनै पनि देशले आफ्नो आर्थिक व्यवस्थामा उपभोक्ताको छनौटको, वस्तुविनिमय र व्यापारका साथै व्यक्तिमाथि तथा सम्पत्तिमाथिको कानूनी व्यवस्था कसरी संरचित गरेको छ भन्ने कुराका आधारमा आर्थिक स्वतन्त्रताको मात्रा निर्धारित हुन्छ । यस अर्थमा आर्थिक स्वतन्त्रता भन्नाले कुनै पनि देशको अर्थव्यवस्थाअन्तर्गत उत्पादन, वितरण र उपभोगमाथि सर्वसाधारणको सहज पहुँचलाई बुझ्न सकिन्छ । यदि कुनै देशमा वैयक्तिक छनौटको पूर्ण स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति, राज्यले नभएर पूर्णरूपमा बजारअर्थतन्त्रद्वारा निर्धारित वितरण तथा विनिमयको व्यवस्था, उत्पादन तथा उपभोगका लागि स्वतन्त्र रूपमा बजारप्रवेश र बर्हिगमनको स्वतन्त्रता र व्यक्तिको जीऊ र धनको सुरक्षाको कानूनी प्रत्याभूतीको व्यवस्था छ भने त्यस देशमा उच्चस्तरको आर्थिक स्वतन्त्रता छ भन्ने बुझिन्छ । लोकतान्त्रिक पद्धतिको विकासका लागि यो अनिवार्य शर्त पनि हो । आर्थिक स्वतन्त्रताले जनतालाई योजनाबद्ध अर्थतन्त्रमा सरकारमाथि भर पर्ने अवस्थाबाट मुक्ति दिन्छ साथै यसले जनतालाई राजनैतिक तथा आर्थिक छनौटमा स्वतन्त्रता पनि प्रदान गर्दछ । सामान्यतया उच्चस्तरको आर्थिक स्वतन्त्रता भएका देशमा बस्ने व्यक्तिहरू समृद्धि, व्यक्तिगत स्वतन्त्रता र लामो आयुबाट लाभान्वित भएको पाइन्छ । उच्चस्तरको आर्थिक स्वतन्त्रता भएका देशहरूको प्रतिव्यक्ति आय तथा वृद्धिदर पनि उच्चस्तरको भएको पाइन्छ । प्रायः उच्चस्तरको आर्थिक स्वतन्त्रता भएका देशहरूका जनताको सरदर आयु अन्य देशहरूका तुलनामा २० वर्षले बढी छ । त्यसै गरि बढी आर्थिक स्वतन्त्रता भएका देशमा बस्ने व्यक्तिहरू बढी सन्तुष्ट जीवन बिताउने गरेको पनि पाइएको छ । आर्थिक क्षेत्रमा लगाइने थोरै नियन्त्रण, करको न्यूनतम दर तथा भन्सारदरको न्यूनता जस्ता आर्थिक स्वतन्त्रताका सीमित क्षेत्रमा गरिने सुधारले पनि भ्रष्टाचार घटाउन सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

क्यानडामा रहेको फ्रेजर प्रतिष्ठानले विगत दुई दशकदेखि अनेक देशहरूमा आर्थिक स्वतन्त्रतालाई परिभाषित र मापन गर्ने उद्देश्यले विभिन्न गोष्ठीहरूको एउटा सिलसिला नै सञ्चालन गरिरहेको छ । सन् १९७५ देखि २०१० सम्म गरेर विश्वको आर्थिक स्वतन्त्रता प्रतिवेदन प्रकाशित भएको ३५ वर्षपछि पनि यसको उद्देश्य अझै ज्यूका त्यू रहेको छ— आर्थिक स्वतन्त्रताको मापन सटिक, समावेशी र सोद्देश्यमूलक छ ? यो अनुसन्धान प्रतिवेदन हाल वार्षिक रूपमा विश्वभरिका ७० भन्दा बढी देशहरूबाट प्रकाशित हुँदै आइरहेको छ । आर्थिक स्वतन्त्रताका अर्न्तनिष्ठ तत्वहरू:

- वैयक्तिक छनौट
- बजारव्यवस्थाद्वारा निर्देशित स्वतन्त्र विनिमय
- बजारमा प्रवेश गर्ने र प्रतिस्पर्धा गर्ने स्वतन्त्रता
- व्यक्तिगत सुरक्षा तथा वैयक्तिक सम्पत्तिमाथि अहस्तक्षेपको कानूनी व्यवस्था

उपर्युक्त चारवटा महत्वपूर्ण तत्वहरूलाई आत्मसात गर्दै राष्ट्रिय संस्थाहरू र राष्ट्रिय नीति तथा आर्थिक स्वतन्त्रताबीचको सन्तुलन मापनका लागि विश्व आर्थिक स्वतन्त्रता सूचकाङ्क निर्माण गरिएको हो । आर्थिक स्वतन्त्रतालाई पाँच विभिन्न क्षेत्रमा मापन गरिन्छ : १) सरकारको आकार, २) कानूनी संरचना तथा सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको सुरक्षा, ३) असल मुद्रा माथिको पहुँच ४) अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता र ५) कर्जा, श्रम र यापारमाथिको नियमन । आर्थिक स्वतन्त्रता सूचकाङ्कको माथिल्लो तहमा रहनका लागि कुनै पनि देशले वैयक्तिक सम्पत्तिमाथिको अधिकारको सुनिश्चिता, स्थिर आर्थिक वातावरण र विधिको शासनव्यवस्थाको कार्यान्वयनमा विशेष ध्यान दिनुपर्छ । यसका अतिरिक्त करको दर कम राख्नु, आन्तरिक तथा बाह्य व्यापारमा अवरोध गर्ने तत्वहरूको निराकरण गर्नु तथा सरकारले सञ्चालन गर्ने योजनाबद्ध अर्थव्यवस्थाभन्दा विपरीत पूर्णरूपमा बजारमा आधारित वितरण तथा पूर्णवितरणको अर्थव्यवस्थामा चल्नु आर्थिक स्वतन्त्रताको सूचकाङ्कमा माथिल्लो तहमा रहनका लागि आवश्यक पर्दछ ।

सन् १९८० देखि २००८ का बीचमा आर्थिक स्वतन्त्रताका लागि ठूलो लहर चलिरहेको छ। अनेकौं अध्ययनहरूले आर्थिक स्वतन्त्रता नभएका देशहरूभन्दा आर्थिक रूपमा पूर्ण स्वतन्त्रता रहेका देशहरूको द्रुत गतिमा विकास र प्रतिव्यक्ति आयमा वृद्धि भइरहेको देखाएका छन्। त्यसैगरी आर्थिक स्वतन्त्रताको परिवर्तन र प्रतिव्यक्ति आयको वृद्धिबीचमा सकारात्मक सम्बन्ध पनि छ। यसबाहेक, जब प्रतिव्यक्ति आयमा वृद्धि हुन्छ, तब विश्वमा नै गरिबीको मात्रा पनि घट्दछ। यो अवस्था सम्बन्धित देशहरूले आर्थिक स्वतन्त्रताको उच्चतम अवस्थातिरको यात्रामा आफूलाई कुन हदसम्म लगेदछन् भन्ने कुरामा आधारित हुन्छ।

संस्थाहरू र नीतिहरूले तबमात्र आर्थिक स्वतन्त्रतासँग एकरूपता कायम राख्न सक्दछन् जब तिनीहरूले स्वतन्त्र विनिमय, वैयक्तिक सुरक्षा र व्यक्तिगत सम्पत्तिको प्रत्याभूति गर्दछन्। आर्थिक स्वतन्त्रताको अन्तर्निहित मान्यता भनेको नै निजी स्वामित्व हो। यो निजी स्वामित्वका कारणले गर्दा नै व्यक्तिले एकातिर आफ्नो समय र प्रतिभा कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने छनौटको अधिकार प्राप्त गरेको छ भने अर्कोतर्फ अन्य व्यक्तिहरूको समय, प्रतिभा र स्रोतलाई कब्जा गर्नबाट पनि उसलाई विमुख गराएको छ। यसले गर्दा नै कुनै एक व्यक्तिलाई अन्य व्यक्तिको स्रोतमाथि कब्जा जमाउन वा अन्य व्यक्तिलाई प्रदान गरिएको स्रोतको आफूले पनि माग गर्ने अधिकारबाट बञ्चित गराएको छ।

आर्थिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी अवधारणाको बीजारोपणको सन्दर्भ

सन् १९६० पूर्वको समयमा अमेरिकालगायत संसारका अधिकांश स्थानमा अर्थशास्त्री लर्ड जोन मेनार्ड किन्सको वृहत् अर्थशास्त्र तथा राज्यको हस्तक्षेपकारी आर्थिक नीतिको प्राधान्यता थियो। यस अवस्थामा ती नीतिविरुद्ध जानु भनेको अमेरिकाभित्र धेरै अवसरबाट बञ्चित हुनु बराबर नै थियो। यस्तो परिस्थितीबीच पनि अमेरिकी अर्थशास्त्री मिल्टन फ्रिडम्यानले विश्वको आर्थिक विकासलाई आर्थिक स्वतन्त्रतासँग कसरी जोडेर हेर्न सकिन्छ ? भन्ने सोचको विकास गरे।

अर्थशास्त्री मिल्टन फ्रिडम्यानले सन् १९५० को दशकबाट नै मानव जातिको आर्थिक उपलब्धी र आर्थिक स्वतन्त्रताबीचको सम्बन्धबारे व्याख्यान दिन प्रारम्भ गरेका थिए। राज्यको हस्तक्षेपकारी आर्थिक नीतिका बावजूद उनले तत्कालिन समयमा महत्वपूर्ण मानिएका र राज्यले आर्थिक नीतिभन्दा प्राथमिकतामा राख्ने गरेका मौद्रिक नीतिहरूको आलोचना गर्दै आर्थिक नीतिको महत्वमाथि प्रकाश पार्ने कार्य गर्न थाले। सोभियत गणराज्यको जस्तो अवधारणाबाट विकासलाई अधि बढाउन सकिने विचारको आलोचना गर्दै अर्थशास्त्री मिल्टन फ्रिडम्यानले राज्यको अहस्तक्षेपकारी आर्थिक नीतिका पक्षमा कार्य गरिरहे। आर्थिक मामिलामा राज्य जति बढी नियामक निकायका रूपमा बस्दछ, देशको आर्थिक विकासको गति पनि उतिकै द्रुत हुन्छ, भन्ने विचार राख्ने अर्थशास्त्री मिल्टन फ्रिडम्यानले यसै सन्दर्भमा सन् १९७० मा पहिलो पटक फ्रेजर प्रतिष्ठानसँग मिलेर आर्थिक स्वतन्त्रता मापन र प्रकाशनको कार्य प्रारम्भ गरे। प्रारम्भिक समयमा अत्यन्त सरल रहेको यस मापनका सूचकहरूको निरन्तर विकास र विस्तार गर्ने कार्य जारी नै रह्यो। यही सन्दर्भमा सन् १९८९ मा आर्थिक स्वतन्त्रताको मापन सटिक, समावेशी र सोद्देश्यमूलक बनाउने उद्देश्यले एक कार्यशालाको आयोजना गरियो। यस कार्यशालाको निष्कर्षबाट नै वर्तमान समयको आर्थिक स्वतन्त्रता मापक सूचकहरूको निर्धारण गरिएको हो। यहाँ हामीले बुझ्नुपर्ने कुरा भनेको यस आर्थिक स्वतन्त्रता मापक सूचकमा निरन्तर र समयानुकूल परिवर्तन हुँदै आइरहेको छ।

आर्थिक स्वतन्त्रता र लोकतन्त्रबीचको भिन्नता के हो ?

सामान्यतया सर्वसाधारण जनमानसले लोकतन्त्र र आर्थिक स्वतन्त्रतालाई गलत तवरले प्रयोग गरेका छन् । कहिलेकाहीं यस्तो प्रयोगमा गलत बुझाइ प्रतिबिम्बित भए तापनि यो कुरा बदनियतपूर्ण रूपले नै प्रचारमा ल्याइएको छ । आर्थिक स्वतन्त्रता र राजनैतिक लोकतन्त्र एकै कुरा होइनन् । वास्तवमा यी दुई कुराहरू नितान्त भिन्न हुन् । प्रथमतः मानवीय अन्तर्क्रियाका सन्दर्भमा पनि यी दुई कुराबीचमा भिन्नता पहिल्याउन सकिन्छ । सामान्यतया, जहाँ लोकतन्त्र राजनैतिक निर्णयनिर्माणको सन्दर्भसँग जोडिन्छ भने आर्थिक स्वतन्त्रता विनिमय र बजारको अन्तर्क्रियासँग सम्बन्धित हुन्छ । जब बयस्क नागरिकहरू राजनैतिक गुटउपगुट निर्माणमा स्वतन्त्र हुने, प्रतिनिधिको चयन गर्ने जस्ता कुरामा स्वतन्त्र हुन्छन् भने र खुला तथा धाँधलीरहित मतदानका माध्यमबाट राजनीतिक विकास निस्कने अवस्थामा मात्र लोकतन्त्रको सही प्रयोग हुन्छ । तर आर्थिक स्वतन्त्रता उत्पादक सामर्थ्य, वस्तु तथा सेवाको विनिमय, बजारको प्रतिस्पर्धा र आफ्नो श्रमको उचित प्रतिफल निर्धारण गर्ने कार्य छनौटको स्वतन्त्रतासँग सम्बन्धित रहन्छ । लोकतान्त्रिक तरिकाबाट नै भएपनि यदि उपर्युक्त कुराहरूमा कुनै किसिमको राजनैतिक निर्णय गरेर यस प्रक्रियालाई अवरोध गरिन्छ भने त्यो कार्य आर्थिक स्वतन्त्रताको मान्यतासँग मेल खाँदैन । कुनै पनि राज्य आफैमा लोकतान्त्रिक भए तापनि त्यसले आफ्ना देशका जनताहरूको आर्थिक स्वतन्त्रतामा अनेक अवरोध र प्रतिबन्धहरू कायम राख्नु सम्भव छ । सन् १९६० देखि १९९० बीचको भारतीय र इजरायली अनुभवले यस कुरालाई पुष्टि गर्दछन् । त्यस्तैगरी सीमित लोकतान्त्रिक अधिकार भएको देशमा पनि जनताहरूले आर्थिक स्वतन्त्रताको भरपुर उपयोग गर्न पाइरहेको उदाहरण हामी हङ्कङबाट पाउन सक्दछौं ।

दोस्रोमा, आधारभूत रूपमै राजैतिक लोकतन्त्रभन्दा आर्थिक रूपमा पूर्ण स्वतन्त्र क्रियाकलाप नितान्त भिन्न हुन्छ । पारस्परिक सम्झौता र लाभले नै आर्थिक रूपमा स्वतन्त्र क्रियाकलापलाई आधार प्रदान गर्दछ । यस प्रक्रियामा द्विपक्षीय सम्झौता नभइकन कुनै पनि प्रकारको विनिमय हुनै सक्दैन । तर राजनैतिक लोकतान्त्रिक प्रक्रियामा भने बहुमत पक्षको एकाधिकार रहने गर्दछ । यस प्रक्रियामा बहुमत पक्षले निर्णय गर्ने र अल्पमत पक्ष त्यसमा अनिवार्य सहमत हुनुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था रहन्छ ।

पारस्परिक सम्झौता र बहुमतको शासनको प्रक्रियामा आर्थिक गतिविधि आधारका रूपमा रहे तापनि यी दुई प्रक्रियाबीच ठूलो भिन्नता रहेको हुन्छ । पारस्परिक सम्झौताको प्रक्रियामा क्रेता र विक्रेता दुवै पक्ष लाभ/फाइदाको अवस्थामा रहेर आर्थिक कारोबार सम्पन्न भएको हुन्छ । तर राजनैतिक प्रक्रियामा यसभन्दा विपरीत अवस्था रहन्छ । लोकतान्त्रिक तवरमा नै भए पनि राजनैतिक रूपमा जब कुनै योजना कार्यान्वयनमा लगिन्छ, त्यो योजनाबाट कुनै लाभ नभए तापनि अल्पमतमा रहेकाहरूले पनि त्यस योजनाका लागि आवश्यक पर्ने रकम जोहो गर्ने सन्दर्भमा कर तिर्नुपर्ने हुन्छ । यो राजनैतिक प्रक्रियामा लाभ र नोक्सानी व्यहोर्नु नै गरि दुई समूहको अस्तित्व निर्माण हुन्छ । साथै लाभमा रहने समूहको नाफा नोक्सानी व्यहोर्ने समूहको नोक्सानीको रकमभन्दा बढी हुन्छ भन्ने कुराको पनि कुनै निश्चितता हुँदैन । हालसम्मको अवस्थालाई हेर्दा, सामान्यतया: नोक्सानीमा पर्ने समूहमाथि लादिएको करको तुलनामा नाफामा रहने समूहले प्राप्त गरेको नाफाको रकम जहिले पनि थोरै मात्र हुने गर्दछ ।

राजनैतिक प्रक्रिया जहिलेपनि अल्पकालिक दृष्टिकोणबाट निर्धारित हुन्छ । राजनैतिक प्रक्रियामा जहिले पनि दीर्घकालिन रूपमा ठूलो मूल्य चुकाउनु परे तापनि कार्यक्रमहरू सदैव अल्पकालिन र प्रचारमुखी मात्र हुन्छन् । यसका साथै सरकार कुनै एक पक्षलाई नोक्सानीमा पारेर अर्को कुनै पक्षलाई लाभ दिने कार्यमा अत्याधिक संलग्न भयो भने यसले जनताहरूलाई स्रोतको उपयोग उत्पादन कार्यमा नगरेर अन्य क्षेत्रतर्फ लैजान प्रोत्साहन मिल्दछ । यस कार्यले निश्चित रूपमा देशको आर्थिक असक्षमतालाई बढाउन सहयोग पुग्दछ । कुनै पनि नीतिगत प्रावधानले किन जहिल्यै सही बाटोभन्दा हानीतर्फ डोर्न्याउँदछ भन्ने कुरा राजनैतिक प्रक्रियामा रहने विशेष स्वार्थप्रेरित समूहको प्रभावका कारण हुन्छ । चुनावी प्रक्रियाबाट छनौट भएका पदाधिकारीहरूले उपभोक्ता र करदाताहरूका तुलनामा जहिल्यै पनि सङ्गठित रूपमा रहेका स्वार्थयुक्त

समूहको हितमा कार्य गर्नु आकर्षक देख्छन् । यद्यपि, त्यस्ता समूहबाट उनीहरूलाई प्राप्त हुने लाभका तुलनामा मतदाताहरूले व्यहोर्नुपर्ने नोकसानीको मात्रा अत्याधिक हुन्छ । सङ्गठित रूपमा रहेका स्वार्थयुक्त समूहले राजनेताहरूलाई राजनैतिक परिचालन र आवश्यक स्रोतको व्यवस्था मिलाउन सक्ने सामर्थ्य राख्छन् तर असङ्गठित र स्वतन्त्र रूपमा रहेका र यथार्थ सूचना पाउनबाट बञ्चित साथै नोकसानी व्यहोर्नुपर्ने समूह यस कुरामा सक्षम हुँदैनन् ।

यसर्थ लोकतान्त्रिक राजनैतिक प्रक्रियामा आउँदो निर्वाचनमा विजय पाउनका लागि सोभ्रा र निर्धा जनताको स्वार्थभन्दा केही सीमित स्वार्थयुक्त समूहका हितमा राजनेताहरूले कार्य गर्दछन् । आपसी सम्झौतामा हुने क्रयविक्रयको बजारमुखी प्रक्रियाभन्दा भिन्न उत्पादन बढाउने र जनताको आयको मात्रा बढाउने खालका कुनै उत्पादनयोजनाको निश्चितता राजनैतिक प्रक्रियामा हुँदैन ।

संवैधानिक सरकारका रूपमा रहने स्वस्फूर्त लोकतान्त्रिक प्रक्रिया आर्थिक स्वतन्त्रताको सहमार्गी (न)हुन पनि सक्छ । संवैधानिक प्रावधानहरूको व्यवस्थाले र संरचनात्मक प्रक्रियाको निर्माणबाट मात्र करदाता तथा उपभोक्ताको शोषण गर्ने कार्यमा संलग्न रहने सीमित समूहको नियन्त्रण गर्न सकिन्छ । त्यस्तै राजनैतिक प्रक्रियालाई आर्थिक स्वतन्त्रतालाई बढावा दिने साधनका रूपमा पनि उपयोग गर्न सकिन्छ । व्यक्तिगत राजनैतिक स्वतन्त्रता कायम राख्नका लागि बहुसङ्ख्यकको अधिकार प्रयोगमा राजनैतिक अवरोध कायम राख्नुपर्छ भन्ने धारणा सर्वस्वीकार्य जस्तै छ । तसर्थ हामीहरू स्वतन्त्र रूपमा बोल्न पाउने, प्रेसस्वतन्त्रता, भेला हुन पाउने स्वतन्त्रता र धार्मिक स्वतन्त्रता जस्ता वैयक्तिक स्वतन्त्रतालाई बहुसङ्ख्यक जनताका सन्दर्भबाट हेर्न सकिँदैन । यस्तो स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिका लागि संवैधानिक र संरचनात्मक व्यवस्था हुनु अनिवार्य हुन्छ । यही सन्दर्भ आर्थिक स्वतन्त्रताका सन्दर्भमा पनि उपयोगी हुन्छ । क) विदेशीसँग समेत आपसी सम्झौता गरेर व्यापार गर्ने अधिकार, (ख) आफ्नो इच्छानुरूपको व्यापार वा व्यवसायमा संलग्न हुने र प्रतिस्पर्धा गर्ने अधिकार, (ग) आफूले आर्जेको कुरा आफूसँग राख्ने अधिकार र (घ) सरकारलगायत अन्य कसैले पनि आफूले आर्जन गरेको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्न नपाउने सुरक्षाको प्रत्याभूति, जस्ता आर्थिक स्वतन्त्रताका आधारभूत कुराहरूमा बहुमतीय पक्षधरता निषेधित हुनु आवश्यक छ । अन्य आधारभूत स्वतन्त्रताजस्तै आर्थिक स्वतन्त्रताका लागि पनि संवैधानिक, प्रक्रियागत र संरचनात्मक सुरक्षा प्रबन्ध आवश्यक पर्दछ ।

विश्वको आर्थिक स्वतन्त्रता सूचकाङ्क

विश्वको आर्थिक स्वतन्त्रता नाप्ने सूचकाङ्क निर्माणको प्रारम्भिक समयदेखि नै यो तीनवटा सैद्धान्तिक पद्धतिमा आधारित थियो । पहिलो, उद्देश्यमूलक भागका रूपमा सर्वेक्षण र मूल्य अवलोकनलाई लिइएको थियो । यद्यपि यसको बहुआयामिक प्रकृतिका कारण र कानुनी तथा नियामक तत्वहरूका कारण यस कार्यमा कहिलेकाहीं सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्क र विज्ञसमूहको सहयोग पनि आवश्यक पर्दछ ।

दोस्रोमा, आर्थिक स्वतन्त्रता सूचकको तह निर्धारणका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कको उपलब्धता विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोश, विश्व आर्थिक मञ्चजस्ता बाह्य स्रोतबाट प्राप्त हुन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय स्रोतबाट तथ्याङ्क अनुपलब्ध भएको अवस्थामा मात्र यस कार्यमा राष्ट्रिय संस्थाहरूको तथ्याङ्क प्रयोग गरिन्छ ।

तेस्रोमा, पारदर्शितालाई विशेष प्राथमिकतामा राखिन्छ । प्रतिवेदनमा सदैव तथ्याङ्कको स्रोतबारे, तथ्याङ्क प्रशोधन गरेर तथ्य निर्माण गर्ने र त्यसलाई निश्कर्ष स्वरूपमा कसरी परिवर्तन गरिएको हो भन्ने बारेको सैद्धान्तिक अवधारणा पनि उल्लेख गरिन्छ । आर्थिक स्वतन्त्रता सूचकको निर्माणमा प्रयोग गरिएका तथ्याङ्कको पूर्ण जानकारी चाहने व्यक्तिहरूले धधधाचभभतजधयचमिअफ वेबसाइट हेर्न सक्नुहुनेछ ।

तलिका १.१ मा विश्वको आर्थिक स्वतन्त्रता सूचकाङ्कको संरचनालाई देखाइएको छ । यस सूचकाङ्कले आर्थिक स्वतन्त्रता श्रेणीको मापन निम्नलिखित पाँच क्षेत्रका आधारमा गर्दछ :-

- सरकारको आकार : सरकारी खर्च, कर र उद्योगधन्दा
- कानूनी संरचना र सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको सुरक्षा
- असल मुद्रा माथिको पहुँच
- अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा स्वतन्त्रता
- कर्जा, श्रम र व्यापारमाथिको नियमन

उपर्युक्त पाँच मुख्य क्षेत्रअन्तर्गत यस वर्षको सूचकाङ्कमा २३ वटा अन्य तत्वहरू समाविष्ट छन् । यी २३ वटा तत्वहरू पनि आफैमा अनेकन सहायक तत्वहरूको मेलबाट बनेका छन् । समग्रमा यो सूचकाङ्क कूल ४२ वटा चलहरूको योगबाट बनेको छ । यी प्रत्येक तत्व र त्यसका सहायक तत्वहरूलाई ० (शून्य) देखि १० मानको मापनक्रममा व्यवस्थित तरिकाले राखिन्छ । यसले तथ्याङ्क वितरणको आन्तरिक व्यवस्थापनलाई सङ्केत गर्दछ । तलको तालिकामा विश्वको आर्थिक स्वतन्त्रता सूचकाङ्कअन्तर्गत रहेका तत्वहरू र ती तत्वहरूअन्तर्गत रहेका सहायक तत्वहरूको विवरण संक्षेपमा दिइएको छ :-

तालिका १.१ विश्वको आर्थिक स्वतन्त्रता सूचकाङ्कका क्षेत्र, तत्वहरू र सहायक तत्वहरू

१. सरकारको आकार : सरकारी खर्च, कर र उद्योगधन्दा

- कूल उपभोगमा सरकारी उपभोग खर्चको प्रतिशत
- कूल गार्हस्थ उत्पादनमा रकमान्तर र सहूलियतको प्रतिशत
- सरकारी उद्योगधन्दा र लगानी
- सीमान्त करको उच्च दर
- सीमान्त आयमाथि लाग्ने करको उच्च दर
- उच्च सीमान्त आय र आयकरको दर

२. कानूनी संरचना र सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको सुरक्षा

- न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता
- निष्पक्ष अदालत
- सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको सुरक्षा
- कानूनी शासन र राजनैतिक प्रक्रियामा सैन्य हस्तक्षेप
- कानूनी प्रणालीको पूर्णता
- सम्भौताहरूको कानूनी सबलीकरण
- अचल सम्पत्तिको विक्रीमा नियामक अवरोध

३. असल मुद्रामाथिको पहुँच

- मुद्रा प्रसार
- मुद्रास्फीतिको मानक विचलन
- विगत केही वर्षको मुद्रास्फीति
- विदेशी मुद्रायुक्त बैंक खातामाथि पहुँचको स्वतन्त्रता

४. अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको स्वतन्त्रता

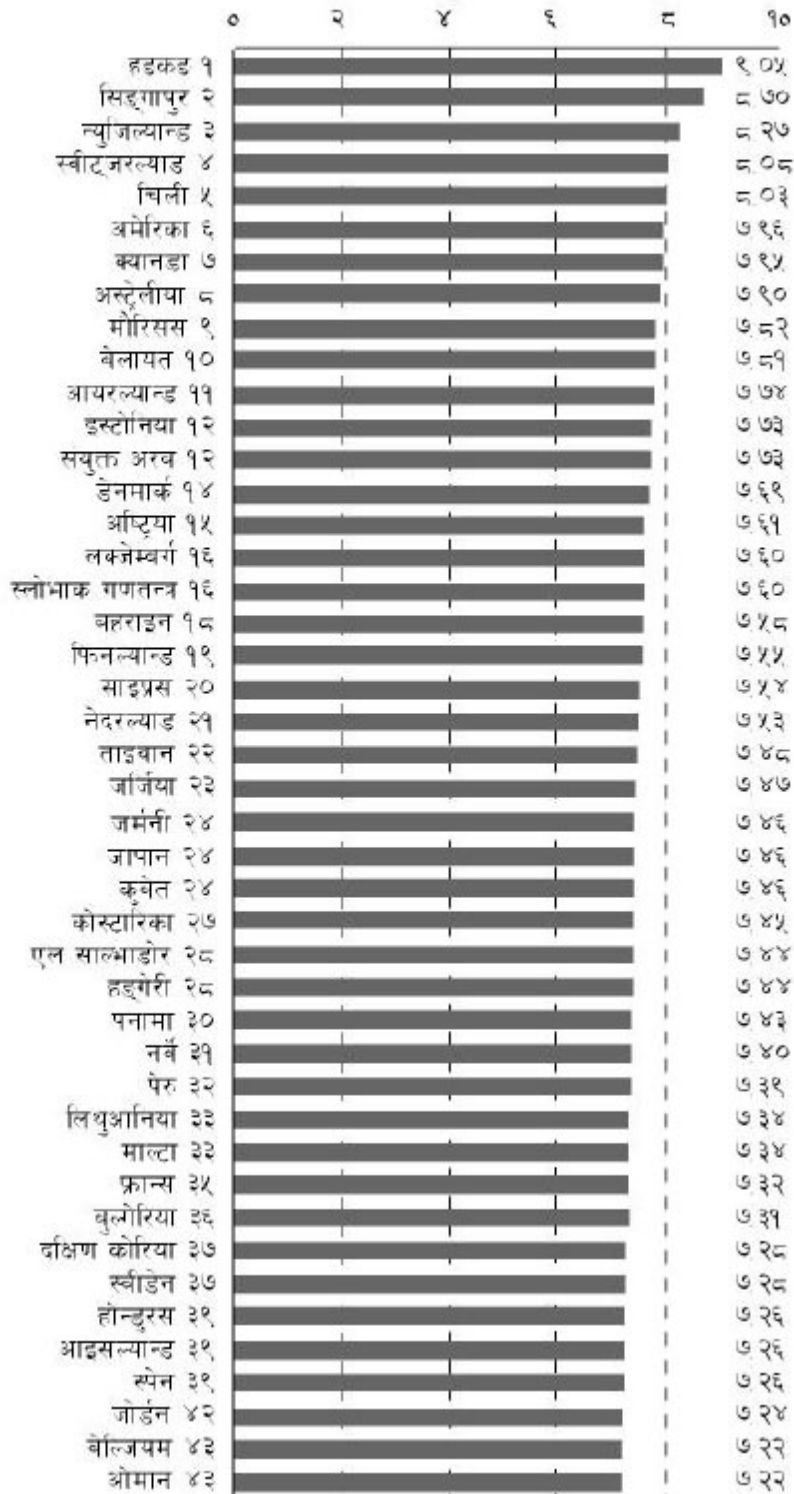
- अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा कर व्यापारमाथिको करबाट प्राप्त राजस्व
- बस्तुको आयात तथा निर्यात कर दरको मध्यक
- बस्तुको आयात तथा निर्यात कर दरको मानक विचलन
- व्यापारमा नियामक बाधाहरू
- गैरकरमूलक व्यापार अवरोध
- आयात तथा निर्यातमा निर्धारित लागत
- आशाअनुरूपको व्यापार क्षेत्रको आकार
- कालो बजारको विनिमय दर
- अन्तर्राष्ट्रिय पूँजीबजारको नियन्त्रण
- वैदेशिक स्वामित्व / लगानीमाथिको अवरोध
- पूँजीको नियन्त्रण

५. कर्जा, श्रम र व्यापारको नियमन

- कर्जा बजारको नियमन
 - बैंकको स्वामित्व
 - विदेशी बैंकसँगको प्रतिस्पर्धा
 - निजी क्षेत्रको भरोसा
 - व्याजदरमा नियन्त्रण/नकारात्मक वास्तविक व्याजदर
- श्रमबजारको नियमन
 - न्यूनतम ज्याला र नियुक्तिको नियमन
 - नियुक्ति र निकालाको व्यवस्था
 - केन्द्रीकृत सामूहिक सौदाबाजी कार्यसमयको नियमन
 - कामदारको निष्कासनमा निश्चित उपदानको व्यवस्था
 - राष्ट्रसेवाको अनिवार्यता

- व्यापार नियमन
 - मूल्य नियन्त्रण
 - प्रशासनिक
 - पूर्वावश्यकताहरू
 - कर्मचारीतन्त्रको खर्च
 - व्यापारको आरम्भ
 - घुसखोरी
 - इजाजतमा अवरोध
 - करको पूर्वनिर्धारित मूल्य

सन् २००८ मा देशहरूको आर्थिक स्वतन्त्रतामा क्रम

विश्वको आर्थिक स्वतन्त्रता सूचकाङ्कमा नेपाल

सन् २०१० सम्म आइपुग्दा फ्रेजर प्रतिष्ठानले विश्वको आर्थिक स्वतन्त्रता प्रतिवेदन प्रकाशन गर्न प्रारम्भ गरेको तीस वर्ष पुरा भएको छ। यस प्रतिष्ठानले संसारका धेरै देशहरूको आर्थिक स्वतन्त्रताको मापन र त्यसको प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने क्रमसँगै नेपालको आर्थिक स्वतन्त्रताको मापन र अन्य देशहरूका तुलनामा नेपालको क्रम निर्धारण गर्ने कार्य पनि प्रारम्भ गर्‍यो। विश्वको आर्थिक स्वतन्त्रता मापन आरम्भ भएको पन्ध्र वर्षपछि मात्र नेपालमा पनि यस कार्यले प्रवेश पाएको थियो।

नेपालमा आर्थिक स्वतन्त्रता

विश्वको आर्थिक स्वतन्त्रता सूचकाङ्कको मापन र प्रकाशनको क्रमसँगै हालसम्म नेपालमा आर्थिक स्वतन्त्रताको तह र विश्वभरका देशहरूमध्ये नेपालको स्थानलाई निम्नलिखित तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ: वर्ष (इस्वी सन्मा) सूचकाङ्क नेपालको स्थान देशहरूको कूल संख्या

वर्ष (इस्वी सन्मा)	सूचकाङ्क	नेपालको स्थान	देशहरूको कूल संख्या
१९७०	० देखि १० सम्म	-	-
१९७५		-	-
१९८०	५.८	३८	१०५
१९८५	५.४	६१	१११
१९९०	५.३	६२	११३
१९९५	५.३	८४	१२३
२०००	५.८	९५	१२३
२००१	५.७	९६	१२३
२००२	५.७	१००	१२३

२००३	५.३	११३	१२७
२००४	५.३	११७	१३०
२००५	५.६	१२३	१४१
२००६	५.४	१२८	१४१
२००७	५.५८	१२९	१४१
२००८	५.५४	१२५	१४१

नेपाल

आर्थिक स्वतन्त्रताको तह (० देखि १० सम्म) :

आर्थिक स्वतन्त्रताको स्तर :

साल	१९९०	१९९५	१९८०	१९८५	१९९०	१९९५	२०००	२००१	२००२	२००३	२००४	२००५	२००६	२००७	२००८
कुल देशहरू	-	-	१०५	१११	११३	१२३	१२३	१२३	१२३	१२७	१३०	१४१	१४१	१४१	१४१
नेपालको स्थान	-	-	३८	६१	६२	८४	९५	९६	१००	११३	११७	१२३	१२८	१२९	१२५

टिप्पणी: फ्रेजर प्रतिष्ठानले प्रकाशन गर्ने विश्वको आर्थिक स्वतन्त्रता प्रतिवेदन दुई वर्षपछाडि मात्र प्रकाशन गरिने हुनाले सन् २००९ र २०१० को जानकारी यहाँ समेट्न सकिएको छैन ।

विगतको तथ्याङ्कलाई हेर्दा विश्वको आर्थिक स्वतन्त्रताको स्तर निर्धारणमा नेपालको स्थानमा केही सुधार आएको देखिन्छ । पछिल्लो दुई वर्षको तथ्याङ्कको प्रवृत्ति हेर्दा यस वर्ष आर्थिक स्वतन्त्रता भएका देशहरूको स्थाननिर्धारणमा नेपालको स्थान विगतको तुलनामा केही माथि उक्लिएको छ । सन् २००७ को प्रतिवेदनमा ५.५८ अङ्कसहित १२९औं स्थानमा रहेको नेपाल सन् २००८ मा आउँदा आर्थिक स्वतन्त्रताको मापन गरिएका १४१ देशहरूमध्ये ५.५४ अङ्क हासिल गर्दै

चार स्थान माथि उक्लैदै १२५औं स्थानमा रहन सफल भएको छ । यद्यपि, यो स्थान उक्लने कारण भने नेपालमा आर्थिक स्वतन्त्रताको तहमा वृद्धि भएका कारणले नभएर अन्य देशहरूमा आर्थिक स्वतन्त्रताको तहमा आएको कमी र त्यसले गर्दा ती देशहरूले पाउने अङ्कमा भएको ह्रासले गर्दा नै हो । नेपालको आर्थिक स्वतन्त्रता सूचकाङ्क सन् २००७ को ५.६८ अङ्कबाट घटेर ५.५४ अङ्क हुन आएको छ । नेपाल अझै पनि विश्वमा आर्थिक स्वतन्त्रता अत्यन्त कम भएको मुलुकमा नै गनिन्छ ।

Nepal in the Economic Freedom Report 2015

The “Economic Freedom of the World 2015 Annual Report” released by Fraser Institute, a leading think tank of Canada, portrays a miserable picture of economic freedom in Nepal. Nepal with a score of 6.56 ranks 106th out of the 157 countries and territories where the study was undertaken. Though Nepal moved up by 20 places compared to last year, Nepal continues to be one of the least economically free countries in the world. The dismal portrayal shouldn't come as a surprise to us as we are quite aware of the situation of our economy which is really at its knees. Our hopes of a prosperous future are bleaker than ever.

Being in the aftermath of a decade long civil war combined with growing political instability and insecurity, increasing impunity and corruption, power crisis and government intervention continue to torment our economy. The pathetic state of our economy is related to the low degree of economic freedom in the country. Economic freedom which is described as the situation where the people of a country are free to trade with others, compete in the markets, buy what they want, earn a living in a job they choose, keep what they earn, own things privately and securely is considered the primary factor deciding whether a country gets prosperous or not. Higher degree of economic freedom has been found to result in higher level of economic growth, lower corruption, higher life expectancy, higher living standard and higher income of the poorest 10 percent. Here's the [link](#) to Fraser Institute's video titled 'The Benefits of Economic Freedom.'

Though Nepalese enjoy a considerable amount of civil and political freedom, our economic freedom continues to be severely curtailed due to defunct policies. The situation is the outcome of the fact that though countless fights of freedom were fought in the past 60 years with new agendas every time, economic freedom was never an agenda of those movements and until and unless the fight for economic freedom is fought, our dreams of prosperity will remain as elusive as ever.

Among the five major components of economic freedom, Nepal scores 8.7 out of 10 in size of the government, 4.3 in legal structures and property rights, 6.4 in the access to sound money, 6.5 in freedom to trade internationally and 6.9 in regulation of credit, labor and business.

Size of the government refers to the portion of the economy that's covered by government spending. When government role in the economy increases relative to the role of individuals, households and businesses, government decision-making is substituted for personal choice and the economic freedom is curtailed. Nepal could improve its score by privatizing or shutting down the state run enterprises like Janakpur Cigarette Industry, Dairy Development Corporation, Nepal

Airlines, Nepal Oil Corporation which are doing more harm than good. As private sector is fully capable of handling these sectors, there is no sense in continuing these enterprises incurring ever increasing losses every year. The government should also work towards decreasing tax rates as high tax rates prevent people from keeping what they earn.

Legal structures and property rights, is the sector Nepal has been performing worst in. Nepal could improve its situation by making court procedures faster and more efficient, removing political influence during appointment of judges and setting up separate commercial courts for business related cases. Scrapping anti-property rights laws like land ceiling laws, eminent domain without compensation that promoted insecurity among people and discourages them to own properties legally should also be scrapped. State shouldn't continue to tolerate criminal activities like extortion, theft and kidnappings.

Controlling inflation is a primary factor in increasing access to sound money. The government should also adhere to fiscal discipline by controlling the high rates of monetary growth which stands at 6.31 percent currently. Nepal still remains among the few countries whose citizens can't own foreign currency bank accounts. Freeing the central bank from political influence can be a major step towards promoting fiscal discipline.

Nepal's average tariff rate for international trade stands at a whopping 12.20 percent which has to be reduced to promote free trade. As free trade is now universally considered to promote economic growth and raise living standards of people across the globe, there is no reason on why Nepal should keep following protectionist policies and impoverishing the populace. Another factor that's severely curtailing Nepal's economic freedom is the policies that are hostile to foreign investment. Nepal's score in allowing foreign investment is 4.19 out of 10 which is very unfortunate when our neighboring countries are clamoring for more foreign investment. Foreign ownership and investment should be allowed and encouraged as it promotes technological innovation and capital accumulation which are critical for economic growth.

According to World Bank's "Doing Business Report", an entrepreneur in Nepal, on an average, should go through 7 steps, spend 17 days and 28.4 percent of per capita income to start a business which is incredibly costly as in economically free countries the same job can be done within a couple of days with lesser cost. There are even examples of countries like Rwanda which in an effort to create business friendly environment have brought down the time needed to register a business to a single day.

Besides these, Nepal could reduce the hiring and minimum wage regulations. Nepal remains among the few countries where firing an employee is next to impossible. Such trends drive up

the cost of doing business and make enterprises inefficient. Reducing the regulations for hiring and firing the employees can help to make Nepalese enterprises more efficient.

These small steps could embark Nepal on the path of economic freedom along which various countries like Hong Kong, Singapore, Estonia, Botswana, New Zealand, and India have travelled to achieve prosperity. At a time as this when every Nepalese is wondering if a miracle is the only thing that could save us now, economic freedom could be the answer to our prayers. Economic Freedom of the World 2010 Annual Report can be a reality check for us and the small steps mentioned here in the article can gradually lead Nepal into being an economically free nation.

-Surath Giri

www.surathgiri.com